ХАРАКТЕРИСТИКА Й ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ В УКРАЇНІ

А. Алісва, аспірант

ORCID ID: 0000-0002-5086-5657

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

<https://doi.org/110.31734/economics2020.27.153>

Алісва А. Характеристика й тенденції розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні

Обґрунтовано, що туристично-рекреаційна діяльність є економічно вигідною та має вагомий соціально-економічний ефект. Ідентифіковано причини позитивної динаміки розвитку ринку туристично-рекреаційних послуг і зростання попиту на них.

Висвітлено внесок прямих надходжень від туристично-рекреаційної сфери до ВВП України та країн Європи. Розкрито передумови для розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні. Досліджено стан і системні проблеми розвитку ринку туристично-рекреаційних послуг в Україні на загальнонаціональному ринку. Проаналізовано туристичні потоки в Україні й туристично-рекреаційну привабливість. Визначено стрімкий розвиток виїзного туризму протягом останніх років, негативну динаміку туристично-рекреаційної сфери. Причинами є недостатнє просування туристичних і рекреаційних продуктів України на світовому ринку, низький рівень сервісу та порівняно високі ціни на туристичні та рекреаційні послуги. Це призводить до послаблення зацікавленості корінного населення в них.

Розкрито регіональні особливості розвитку туристично-рекреаційної сфери. Здійснено аналіз розвитку туристично-рекреаційної індустрії за основними видами: діловий туризм; релігійний туризм; лікувально-оздоровчий туризм; етнічний туризм; спортивний туризм; пригодницький (екстремальний) туризм; навчальний (освітній) туризм; науковий туризм; «зелений туризм» (сільський, агротуризм); екологічний туризм (екотуризм); морський туризм; міський туризм та ін. Визначено базові стратегічні пріоритети їхнього розвитку. Обґрунтовано доцільність запровадження сучасних бізнес-моделей сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні.

Ключові слова: туризм, рекреація, туристично-рекреаційна сфера, туристично-рекреаційна привабливість, сталий розвиток, стратегічні пріоритети, туристично-рекреаційний кластер.

Aliieva A. Characteristics and trends in the tourism and recreation sphere development in Ukraine

It is substantiated that tourist and recreational activities are economically profitable and have a significant socio-economic effect. The reasons for the positive dynamics of the tourist and recreational services market and the growing demand for them have been identified.

The contribution of direct revenues from the tourism and recreation sector to the GDP of Ukraine and European countries is highlighted in the article. Prerequisites for the tourism and recreation sphere development in Ukraine are revealed. The conditions and systemic problems of the tourist and recreational services market development within the national market are investigated. Tourist flows in Ukraine and tourist and recreational attractiveness are analysed. The rapid development of outbound tourism in the recent years, the negative dynamics of tourism and recreation has been identified. The reasons of the situation include labour emigration, insufficient promotion of tourist and recreational products of Ukraine at the world market, low level of services and relatively high prices for tourist and recreational services. This weakens the level of indigenous interest in them.

The regional features of the tourist and recreational sphere development are revealed. The analysis of the tourist and recreational industry development on the basic kinds, particularly business tourism; religious tourism; medical and health tourism; ethnic tourism; sports tourism; adventure (extreme) tourism; educational tourism; scientific tourism; "green tourism" (rural, agricultural tourism); ecological tourism (ecotourism); marine tourism; urban tourism, etc. is carried out. The basic strategic priorities of their development are determined. The expediency of introduction of the modern business models for sustainable development of the tourist and recreational sphere in Ukraine is substantiated.

Key words: tourism, recreation, tourist and recreational sphere, tourist and recreational attractiveness, sustainable development, strategic priorities, tourist and recreational cluster.

Постановка проблеми. Туристично-рекреаційна сфера є динамічною формою міжнародної торгівлі послугами, однією з високорентабельних галузей світового господарства та національної економіки. Туристично-рекреаційна діяльність

економічно вигідна, має вагомий соціально-економічний ефект, який полягає у: створенні нових робочих місць; збільшенні доходів, валютних надходжень до місцевих і державних бюджетів; залученні інвестицій; розширенні можливостей

населення щодо працевлаштування та самозайнятості; розвитку інфраструктурних об'єктів тощо.

Позитивна динаміка розвитку ринку туристично-рекреаційних послуг, привабливість туристично-рекреаційних продуктів, зростання попиту на них, соціально-економічна ефективність туристично-рекреаційного бізнесу підвищують актуальність вивчення проблеми розвитку туристично-рекреаційної сфери, виявлення сильних і слабких сторін, загроз та можливостей функціонування ринку туристично-рекреаційних послуг на національному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженням розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні присвячено праці багатьох науковців. Науковий інтерес становлять напрацювання Л. Агафонової, С. Білої, В. Євдокименка, Т. Галушкіної, С. Грабовенської, М. Ігнатенко, Ю. Маковей, В. Павлова, С. Харічкова та інших дослідників, а також щорічні звіти Світової туристичної організації і Світового економічного форуму, експертні оцінки Агентства США з міжнародного розвитку USAID, де висвітлюються питання формування, функціонування та розвитку туристичних і рекреаційних послуг в Україні [2]. Учені зазначають, що роль і значення туристично-рекреаційних послуг у світі постійно зростає. Туристично-рекреаційна сфера сприяє розвитку малого та середнього бізнесу, поповненню валютних надходжень і державного бюджету, забезпеченню самозайнятості населення.

В Україні Стратегічним планом діяльності Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України на 2017–2024 роки задля забезпечення конкурентоспроможності економіки України як основи для стійкого економічного зростання та підвищення стандартів і якості життя населення визначено формування основних засад розвитку сталого туризму та курортів як пріоритетної галузі економіки країни. Враховуючи це, характеристика та розкриття тенденцій розвитку туристично-рекреаційної сфери за різноманітними показниками (динаміка кількості іноземних туристів, які в'їжджають до України; кількість суб'єктів туристичної діяльності; кількість внутрішніх туристів; надходження до місцевих бюджетів коштів від сплати туристичного збору; надходження до зведеного бюджету (податків та зборів) від діяльності суб'єктів туристичної діяльності та ін.) дасть змогу визначити стратегічні пріоритети, практична реалізація яких позитивно позначиться на зростанні

конкурентоспроможності туристичних і рекреаційних послуг як на внутрішньому, так і на світовому ринку.

Постановка завдання. Мета нашого дослідження – окреслення тенденцій розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні. Для досягнення мети виконано такі завдання: розкриття особливостей, стану, умов функціонування та перспектив розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні; аналіз розвитку туристично-рекреаційної індустрії за основними видами; визначення базових стратегічних пріоритетів їхнього розвитку; обґрунтування доцільності запровадження сучасних бізнес-моделей сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні.

Виклад основного матеріалу. Розкриваючи пріоритети розвитку туристичних послуг в Україні та перспективи підвищення їхньої конкурентоспроможності на світовому ринку, С. Біла зазначила, що економічним підґрунтям процесів збільшення обсягів туристичних потоків і активізації туристично-рекреаційного бізнесу є: підвищення життєвого рівня населення; зростання продуктивності праці у сфері матеріального виробництва та вивільнення внаслідок цього робочої сили, яка працевлаштовується саме у сфері послуг; здешевлення транспортних послуг, зростання доходів населення, збільшення прошарку середнього класу; зростання тривалості життя, а також збільшення кількості людей, що мають середню та вищу освіту (що сприяє зростанню попиту на нові враження, подорожі, відпочинок); «віртуалізація» багатьох потреб населення (Інтернет, мобільний зв'язок, цифрові технології тощо); поява принципово нових сфер економічної діяльності» [1].

Аналіз структури світової торгівлі послугами за останні роки показує, що найбільшу питому вагу займають бізнес-послуги, послуги транспорту, послуги у сфері туризму та рекреації, фінансові послуги. Причому на світовому ринку послуг динамічними темпами зростають туристичні та рекреаційні послуги.

Зокрема, у 2017 році прямий, непрямий та опосередкований внесок туризму у світову економіку становив близько 10,4% ВВП. За даними Світової ради з туризму та подорожей (WTTC), туристична галузь створила близько 7 млн нових робочих місць – 20% від усіх вакансій у світі. Організація провела дослідження впливу туризму на світову економіку у 185 країнах світу

та дійшла висновку, що туризм і суміжні з ним галузі створили 10,4% світового ВВП, або 8,3 трлн доларів. Крім того, кожна десята вакансія у світі пов'язана з туризмом, а загалом у галузі близько 313 млн робочих місць. У дослідженні також йдеться, що 2017 рік виявився одним із найуспішніших для туризму в історії. Туристична сфера зросла на 4,6%, що перевищує ріст світового ВВП (який становить 3%) [12].

Враховуючи наявність в Україні усіх сприятливих історичних, природних, культурних, людських, інших передумов для розвитку туристично-рекреаційної сфери, звернемо увагу на потребу в розширенні спектра туристично-рекреаційних послуг та освоєнні нових сегментів світового господарства у цій сфері.

Відповідно до методики WTTC прямий внесок подорожей і туризму у ВВП – це ВВП, сформований галузями господарства, які безпосередньо пов'язані з туристами, включаючи готелі, туристичні агентства, авіакомпанії та інші види послуг пасажирського транспорту, а також діяльність ресторанів та індустрії розваг. Загальний внесок у ВВП – це ВВП, який генерується безпосередньо в секторі подорожей і туризму плюс непрямі та індуковані впливи. На рис. 1 розкрито інформацію щодо частки надходжень від туристичної сфери до ВВП України порівняно зі середніми показниками в Європі.

Частку прямих надходжень від туристично-рекреаційної сфери до ВВП України та країн Європи показано в таблиці.

Рис. 1. Загальний внесок туризму у ВВП.

*Побудовано з використанням [3].

Таблиця

Прямі надходження від сфери туризму у ВВП України та країн Європи

Регіон	Рік								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Україна, %	2,0	1,9	2,0	2,0	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4
Європа, %	3,2	3,3	3,3	3,3	3,4	3,5	3,5	3,6	3,6
Україна, млрд дол.	2,8	3,2	3,6	3,7	1,9	1,3	1,4	1,6	1,8
Європа, млрд дол.	675,2	758,8	731,2	770,0	802,8	710,1	709,4	763,8	830,3

*Побудовано з використанням [3].

Рис. 2. Динаміка надходжень від туристичного збору в Україні.

* Побудовано за даними Казначейської служби України.

Як зазначає В. Передерко, «у світі частка туризму у ВВП коливається від 1% у країнах з високорозвинутою і диверсифікованою економікою до 10% у країнах з відносно великим туристським сектором: США – 2,7%, Велика Британія – 3,7%, Франція – 3,7%, Німеччина – 3,9%, Іспанія – 5,8%. В окремих малих країнах і країнах, що розвиваються, цей показник перевищує середні значення: Аруба – 29,7%, Британські Віргінські острови – 32%, Макао – 34,7%, Мальдіви – 52,4%.

Така занадто висока частка надходжень від туризму у ВВП говорить про уразливість місцевих економік у разі зміни світової кон'юнктури» [9].

Із врахуванням дотичних галузей загальний внесок туризму у ВВП Україні становить понад 5%, водночас у середньому в країнах Європи цей показник є дещо вищим – 10 % (рис. 2).

Слід зазначити, що завдяки реформі децентралізації місцеві органи влади суттєво збільшили видатки на розвиток сфери туризму і рекреації. Оподаткування туристичної діяльності в Україні здійснюється у вигляді туристичного збору, що є місцевим платежем і надходить до місцевих бюджетів.

Із початку 2019 року в Україні почали діяти нові ставки туристичного збору. Раніше їхній розмір встановлювався у відсотках до вартості номера, а з 1 січня 2019 року – у відсотках від

мінімальної зарплати: до 0,5 % для українських туристів та до 5 % для іноземних туристів. Конкретну ставку туристичного збору повинна визначити кожна окрема сільська, селищна, міська рада або рада об'єднаної територіальної громади для свого населеного пункту.

Надходження туристичного збору за 2019 рік зросли до 196,2 млн грн та майже у 2,2 раза перевищили показник надходжень 2018 року (90,7 млн грн). Однак питома вага цього платежу у ВВП і надалі залишається досить незначною (див. рис. 2).

При цьому заплановані бюджетом на 2019 рік надходження були перевиконані на 30,2 %, незважаючи на зменшення в'їзного туристичного потоку майже на 4,6 % порівняно з 2018 роком. Отож, перший рік дії порядку встановлення ставок туристичного збору місцевими радами продемонстрував дієвість нового підходу (Закон України від 23.11.2018 № 2628-VIII).

Загалом аналіз динаміки туристичних потоків (рис. 3) демонструє розвиток в'їзного і виїзного туризму, стабільну динаміку внутрішніх потоків, що свідчить про відносно стабільний, але незначний розвиток туристично-рекреаційної сфери в Україні. Якщо розглянути динаміку туристичних потоків у розрізі її складових за весь аналізований період, то чисельність виїзних туристів зросла більш як учетверо, а чисельність внутрішніх

туристів та в'їзних туристів знизилась за останні роки. Зокрема, кількість виїздів з України збільшилася з 7,4 млн у 1999 р. до 27,8 млн у 2018 р., зростаючи із середньорічною ставкою 8,38 %. Такі тенденції свідчать про: незацікавленість іноземних туристів щодо поїздок в Україну у зв'язку з нестабільною політичною та економічною ситуацією в країні, а також збільшення поїздок українців закордон, де відпочинок характеризується вищим рівнем якості та відносно нижчим рівнем вартості туристично-рекреаційних послуг. Крім того, суб'єкти туристично-рекреаційної ін-

фраструктури, транспортна мережа не відповідають європейським стандартам, недостатньо розвинутою є промоція України на міжнародному рівні. Усе це створює бар'єри для розвитку туристично-рекреаційної сфери.

Кількість громадян, які виїжджали за кордон з роками поступово збільшується, як і кількість відвідин іноземних громадян. Проте «від'ємна динаміка спостерігається у іноземних туристів, які обслуговувались суб'єктами туристичної діяльності України, що свідчить про невідповідність затребуваних умов» [4].

Рис. 3. Динаміка туристичних потоків у 2010–2018 роках.

* Побудовано за даними Казначейської служби України.

Зафіксоване Адміністрацією Держприкордонслужби зменшення в'їзного туристичного потоку до України спричинене, головним чином, скороченням потоків з Російської Федерації та зменшенням прикордонного обміну. Водночас збереглася тенденція диференціації структури в'їзного туристичного потоку. Порівняно з 2018 роком Україна стала привабливішою для громадян європейських країн, зокрема Німеччини (збільшення туристичного потоку на 14 %), Ліхтенштейну (12 %), Великобританії (11 %), Литви (24 %), Латвії та Швеції (13 %), Люксембургу (20 %), Австрії (27 %). Крім того, для вірмен (на 8 %), узбеків (12 %), датчан (майже удвічі), естонців (6 %), португальців (14 %), бельгійців (27 %), а ще для громадян, які прямували з Фінляндії (11 %), Хорватії (16 %), Кіпру (15 %) та Філіппін (11 %).

Водночас зафіксовано певне зменшення в'їзду в Україну з боку росіян, порівняно з 2018 роком – на 7 %. Також показник впав стосовно в'їзду в Україну громадян, які прямували з Білорусі (на 13 %), Угорщини (10 %), Словаччини (14 %), Казахстану, Нідерландів (9 %), Іспанії (13 %) та Бангладеш (21 %).

За запланованого показника «кількість іноземних туристів, які в'їжджають до України, – 19,5 млн осіб» чисельність іноземних туристів, які відвідали Україну у 2019 році залишилася практично на рівні 2016 року – 13,56 млн осіб.

Найявні значні міжрегіональні розбіжності у структурі внутрішніх туристичних потоків. У процесі дослідження було виявлено такі регіони, на які припадає переважна частка туристичних потоків України, – це Причорноморський, Приазовський та Карпатський. Кримський регіон

(внаслідок військової окупації РФ) є окупованою територією, що нині непідконтрольна уряду України.

Туристично-рекреаційна сфера в Україні є достатньо диференційованою, представленою такими видами туристичних і рекреаційних послуг, як: корпоративний туризм; туристичні подорожі з метою відпочинку і розваг; діловий туризм; релігійний туризм; лікувально-оздоровчий туризм; етнічний туризм; спортивний туризм; пригодницький (екстремальний) туризм; навчальний (освітній) туризм; науковий туризм; «зелений туризм» (сільський, агротуризм); екологічний туризм (екотуризм); морський туризм; міський туризм та ін. На думку С. Білої, «туристичні і рекреаційні послуги задовольняють базові потреби життєдіяльності людини, а саме: відпочинок – включно із екскурсіями, відвідуванням друзів та родичів; бізнес – ділові зустрічі, конференції; інші особисті потреби людини – освіту, релігійне паломництво, спортивні заходи, лікування тощо» [1].

Одними з нових і вигідних для України видів туризму є корпоративний та діловий туризм, який практикується поки що тільки у вигляді тренінгів, семінарів. Аналізуючи досвід організації ділового туризму в країнах світу, Н. Корнілова зазначила, що «у структурі ділових подорожей на європейському континенті переважають відрядження бізнесменів, конгресні тури, поїздки на виставки та ярмарки, інсентив-тури. Посідаючи перше місце у світі за кількістю в'їжджаючих туристів і видатків на діловий туризм, Європа, проте, поступово втрачає лідируючі позиції на цьому сегменті туристичного ринку. З підйомом в економіці, розширенням і зміцненням торговельних зв'язків багато країн зміцнюють свої позиції на ринку ділового туризму» [3].

Окрім того, у сучасному глобалізованому світі стрімкими темпами розвивається релігійний туризм, який набуває нових форм і наповнюється новим змістом. Зокрема, «з кожним роком кількість туристів, охочих відвідати духовні і святі місця України, збільшується з помітним приростом 10–15% щорічно» [13], що можна пояснити як релігійними мотивами туристів, так і туристичним інтересом до країни.

Що ж стосується розвитку санаторно-курортної, лікувально-оздоровчої, спортивної діяльності, то в Україні відбулося поступове скорочення частки лікувально-оздоровчого туризму в загальних туристичних потоках, кількості відповідних закладів (приблизно на 1,2 % за рік), номерного фонду (на 1,3 % за рік) та обсягів

обслуговування споживачів (на 1,5 % за рік), погіршення стану сфери оздоровчого туризму.

Оздоровчі заклади в Україні характеризуються високим ступенем зношеності основних фондів, старим медичним обладнанням. Більшість санаторіїв фактично втратила ознаки лікувальних закладів і перетворилася на заклади оздоровлення. «Зміна власника курортних закладів під час їх приватизації носить в основному спекулятивний характер і не супроводжується припливом інвестицій. В Україні відчувається зниження попиту на оздоровчі послуги через ряд причин: відтік частини відпочиваючих з високим і навіть середнім достатком за межі країни, зниження рівня достатку населення, зменшення числа пропозицій від підприємств на придбання путівок. Існує нова негативна тенденція: зараз на відпочинку можна заробити більше, ніж на лікуванні, тому дитячі санаторії перетворюються на дитячі табори відпочинку, де лікувальні послуги відсутні. Виникла нагальна потреба в створенні солідарного фінансування курортної сфери, наприклад, за допомогою медичного страхування» [5].

Вітчизняні науковці дають визначення лікувально-оздоровчого туризму з точки зору усталеної санаторно-курортної системи, яка збереглася ще з радянських часів. У західній науковій літературі найчастіше використовують такі поняття, як «health tourism», «medical tourism», «wellness & spa tourism». Порівняльна характеристика ринку лікувально-оздоровчих послуг України та країн Центральної Європи свідчить про те, що вітчизняний ринок має свої проблеми. І хоча за кількісними показниками об'єктів лікувально-оздоровчої діяльності Україна не поступається досліджуваним країнам, проте ми можемо констатувати їхній незадовільний стан [16]. Саме спираючись на можливості використання досвіду країн Центральної Європи, серед перспективних напрямів розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Україні можна виділити приваблення інвестицій в означений ринок, поліпшення державно-приватного партнерства, зведення нових закладів та повне переоснащення старих, вдосконалення та популяризацію системи медичного страхування населення, рекламну діяльність з просування лікувально-оздоровчого продукту й створення санаторно-курортного бренду [8].

Одним зі шляхів збільшення туристично-рекреаційних потоків в Україні є розвиток етнічного туризму, який «передбачає вивчення культурних і побутових особливостей різних народів світу, а також є засобом, що використовується в

багатьох країнах світу для підтримки економічного та культурного розвитку сільських регіонів і надання допомоги у збереженні культурної спадщини» [10].

За результатами проведених аналітичних досліджень [7; 11; 15] виявлено, що в Україні зростає попит на туристично-рекреаційні послуги суб'єктів підприємництва у сфері сільського зеленого туризму. Проте звернемо увагу на недостатній рівень його популяризації в Україні як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках, оскільки інформація про функціонуючі садиби є недоступною для споживача через невміння власників пропагувати свій бізнес у сучасних ЗМІ (переважно через мережу Internet). По-друге, недосконала законодавча база, відсутність державної інвестиційної політики у сфері сільського туризму та цілісної й комплексної системи управління і контролю за використанням туристично-рекреаційних ресурсів країни, ефективної системи захисту прав та інтересів туристів, забезпечення безпечних умов на об'єктах туристичних відвідувань та за напрямками туристичних маршрутів, різне відомче підпорядкування туристичних і курортно-рекреаційних ресурсів тощо [7]. Порівняно новими в Україні є науковий, освітній, міський види туризму, розвиток яких сприятиме соціальній та інтелектуальній мобільності, професійному розвитку, підвищенню якості життя населення, сталому розвитку міст та поселень [6].

Через пандемію COVID-19 туристично-рекреаційна сфера надзвичайно постраждала. Міжнародні приїзди туристів у першому кварталі 2020 року скоротилися. Це означає втрату близько 80 млрд дол. США від експортних доходів від міжнародного туризму. Занепад міжнародних подорожей наражає на небезпеку від 100 до 120 млн прямих робочих місць у туристично-рекреаційній сфері [14].

Висновки. З огляду на викладене першочерговими заходами мають бути: державна підтримка туристично-рекреаційної сфери через прийняття і впровадження державних програм і стратегій її розвитку на національному та регіональних рівнях; розробка ефективних стратегічних планів диверсифікації туристично-рекреаційних послуг; залучення передової практики найбільш розвинених туристичних і рекреаційних індустрій, впровадження стандартів якості обслуговування, які дадуть змогу поліпшити туристичний імідж, активізувати туристичну діяльність і підвищити надходження до бюджету.

Аналіз підприємницької діяльності у туристично-рекреаційній сфері в Україні допоміг визначити такі сучасні форми бізнес-моделей, як: мережеву туристично-рекреаційну структуру (корпорацію) на основі великої організації, що навколо себе інтегрує середні і малі фірми; мережу малих і середніх юридично самостійних туристичних і рекреаційних компаній; туристично-рекреаційну кластерну мережу, що формується географічно локалізованими взаємопов'язаними організаціями.

При цьому важливим питанням залишається розробка та обґрунтування ефективних конфігурацій бізнес-моделей із врахуванням особливостей кожного конкретного підприємства, а також корпоративних бізнес-моделей на засадах системності та синергетики.

Бібліографічний список

1. Біла С. О. Стратегічні пріоритети розвитку туристичних послуг в Україні та перспективи підвищення їх конкурентоспроможності на світовому ринку. *Стратегія розвитку України*. 2016. № 1. С. 17–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sru_2016_1_5 (дата звернення: 17.02.2020)
2. Грабовенська С. П. Аналіз і структура ринку туристичних послуг в Україні. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки*. 2013. № 1. С. 226–234. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpusk_2013_1_48 (дата звернення: 15.03.2020).
3. Корнілова Н. В. Досвід організації ділового туризму в країнах світу. *Молодий вчений*. 2018. № 10 (62). С. 813–819.
4. Маковей Ю. П. Розвиток сфери туризму в Україні. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 44 (2). С. 87–93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2015_44%282%29_13 (дата звернення: 16.03.2020).
5. Михайлюк О. Л., Сухіна Л. В., Стеценко С. В. Проблеми розвитку рекреаційно-туристичного комплексу Півдня України. *Науковий вісник Одеського державного економічного університету. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. Науки: економіка, політологія, історія*. 2005. № 1 (13). С. 169–179.
6. Павліха Н. В., Войчук М. В. Концептуальні засади управління сталим розвитком міста в умовах європейської інтеграції та реалізації реформи децентралізації. *Регіональна економіка*. 2018. № 3. С. 29–36.
7. Панюк Т. П., Лукомська О. І. Аналіз туристичної галузі України в контексті розвитку сільського зеленого туризму. *Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Економічні науки*. 2016. Вип. 31 (2). С. 79–85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VPDTU_ek_2016_31%282%29_12 (дата звернення: 23.04.2020).
8. Парфіненко А. Ю., Волкова І. І., Щербина В. І. Проблеми та перспективи розвитку лікувально-

оздоровчого туризму в Україні (у порівнянні з країнами Центральної Європи). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм*. 2018. Вип. 7. С. 130–135.

9. Передерко В. П. Визначення частки туризму у валовому регіональному продукті та валовій доданій вартості Івано-Франківської області. *Бізнес Інформ*. 2016. № 5. С. 139–146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2016_5_22 (дата звернення: 13.04.2020).

10. Рожнова В., Терес Н. Проблеми та перспективи розвитку етнотуризму: зарубіжний та український досвід. *Етнічна історія народів Європи*. 2013. Вип. 39. С. 35–44. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eine_2013_39_8.pdf (дата звернення: 15.04.2020).

11. Хомюк Н. Л. Диверсифікація розвитку сільських територій в умовах децентралізації: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. 320 с.

12. Частка туризму в світовому ВВП торік становила понад 10%. Укрінформ: *Мультимедійна платформа іномовлення України*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2431133-castka-turizmu-v-svitovomu-vvp-torik-stanovila-ponad-10.html> (дата звернення: 22.02.2020).

13. Що являє собою релігійний туризм в Україні? Цікаво знати про все. URL: <https://tutcikavo.co.ua/podorozhi-i-turizm/shho-yavlyaye-soboyu-religijnij-turizm-v-ukrani/> (дата звернення: 16.03.2020).

14. International tourism faces deepest crisis in history. *UNWTO World Tourism Barometer and Statistical Annex*. 2020. Vol. 18, Issue 2. URL: <https://www.e-unwto.org/doi/suppl/10.18111/wtobarometereng.2020.18.1.2> (Last Accessed: 15.03.2020).

15. Khomiuk N., Pavlikha N. Economic security of development of rural territories in Ukraine. *International Journal of New Economics and Social Sciences*. 2018. № 1 (7). P. 119–130.

16. Muller H., Lanz Kauffman E. Wellness tourism: market analysis of a special health tourism segment and implications for the hotel industry. *Journal of Vacation Marketing*. 2001. № 7 (1). P. 5–17.

Стаття надійшла 16.06.2020